

MÓRICZ ZSIGMOND

BORI IMRE

VIII. TÉNYIRODALOM MÓRICZ-MÓDON

Mindenképpen érdeme Mezei Józsefnek, hogy amikor a magyar regény történetét írja, az egyes műveket nem az írók opusa kínálja össze-függések rendszerében interpretálja, hanem a rokon jellegű alkotások hálózatát rajzolja szemünk elé. Besorolásaival esetleg pörlekedhetünk is, nem kötelező talán minősítő címkeit sem elfogadnunk, az azonban bizonyos, hogy felfogásában a művek új vonásai kerülnek előtérbe, új kapcsolatok létezését ismerjük fel, ilyen módon azután ugyanannak a műnek a regényíró alakulástörténete folyamatában is módosul az „értelme” és jelentősége. Nyilván a szinoptikus szemlélet lenne a legcélravezetőbb, főképpen az olyan típusú Móricz-alkotások esetében, mint amilyen az 1932-ben írott *A boldog ember*, az 1938-as *Életem regénye* és az 1941-ben megjelent *Árvácska*. Az életmű külön vonulatát képezi ez a három alkotás. *A boldog ember* a *Rokonok* tőszomszédságában keletkezett, s miközben „fényévnyi” távolságok választják el egymástól a két regényt, mind a kettő az 1920-as évek előzményeire mutat vissza: a *Rokonok* a *Kivilágos kivirradtgra*, *A boldog ember* a *Pillangóra*. Am 1932-ben a primitív tudatot ábrázoló úgynevezett dzsentri-regényekben megmutatózó írói szándék delelője áll, *A boldog ember* szövege ugyanakkor valószínűleg új kezdeményezés, és könnyebbnek látszik a korszellemből eredtetni, mint a Móricz-művek akkor már impozáns „nagyságából” levezetni vagy kikövetkeztetni.

Mezei József a „kollektivista regény” kapcsán említi *A boldog embert*, s tartja egyszerre szociográfiának és regénynek: „Móricz még technikájában is a szociográfia fikcióját követi, Jóó György élettörténetét meséli el, munkáját és vándorlásait az élet után, küzdelmét a minimális létfeltételekért.” Közben Hemingway és Steinbeck nevét írja le, Kassák Lajos „külvárosi regényeit” állítja a Móricz-mű mellé, majd figyelme tovább fut, és Nagy Lajos, Ulysés Gyula, Veres Péter művére hivatkozik. S valóban: *A boldog ember* felfogható lenne szociográfiaként is, ha nem lenne

végző fokon regény, akárcsak az *Árvácska*. Pontosabb lenne talán, ha a tényirodalom iránt megnövekedett igény hatásait keresnénk *A boldog ember* művészi forrásvidékén, és a szociográfiát is ezzel egy talajon született közlésformának fognánk fel, az olyan típusú alkotásokkal egyetemben, mint amilyen az 1931-es három Krúdy-regény, *A tiszzaeszlári Soly mosi Eszter*, *A Kossuth-fiúk vagy egy nemzeti küzdelem regénye* és *A Kossuth-fiúk Ferenc József árnyékában és fényében*. Ugyanannak a művészi igénynek különböző megjelenési formáival állunk tehát szemben, s talán az ebből eredeztető sajátosságok magyarázhatják, hogy a Móricz-művek sorában jól elkülöníthető, ugyanakkor egymással rokonítható három nagyon is egyedi alkotást tarthatunk számon, a három már emlegetett Móricz-művet. Azt is meg kell nyomban mondanunk, hogy ugyanakkor nagyon is az író hajlamaival rímelő igény szülte művekről van szó, ha az empiriának már a modernista Móricz művészetében játszott jelentős szerepére gondolunk. Az empiria szerepe az 1930-as évek elején azonban már nem epizodikus jellegű, „tartalmát” és „formáját” is adja az alkotásnak, megszabja minden részletének a karakterét, következőképpen egy új írói viszonyulásformát is megkövetel, amely — Móricz esetében — egészen radikális méretűnek látszik, hiszen el kellett felednie az íróról még 1912-ben megfogalmazott meghatározását is, azzal legalább ideiglenesen fel kellett adnia azokat a művészi (és emberi) pozícióit, amelyeken állva műveinek jelentős többségét megalkotta. De fel kellett függesztenie nép-felfogását is, mint évtizedekkel azelőtt is, amikor a *Sárány* szövegén dolgozott. *A boldog ember* Jóó Györgye ugyanis nem annak a paraszt-ideálnak a megtestesülése, amelynek részletei az 1910-es és 1920-as évek regényeiben találhatóak meg. Ugyanezt kell megállapítanunk az *Árvácska*, de még az *Életem regénye* kapcsán is!

A bevezető részben Móricz pontosan megfogalmazza problémáját, egyben felméri azt az utat, amit meg kell tennie, hogy az ő Jóó Györgye az-za váljon amivé vált *A boldog ember* lapjain. Az első igény-mozdulata még szabványosan „móriczi”:

„Valami van az ember arcában, ami meglep és meghat. Mindezt a keresves nagy dolgot úgy mondja el, hogy nincs benne se lázadás, se harag. Nincs benne semmi támadás. Úgy beszél, mintha a sors kikerülhetetlen tényeiről beszélne. Ahogy az időjárásról, az elemi csapásokról szól a földművesember. Nem lehet rajta változtatni, tehát egyebet nem tehet, mint tudomásul veszi. *A tiszaháti földtúró szegény ember öröklött ősi nyugalma van benne. Kuruc beletörődés az Isten akaratába.*” (A kiemelés az enyém. B. I.)

A második alkalommal azonban mintegy felülkerekedik önmaga felfogásán:

„Csakugyan jó volna, szép volna, érdemes volna egy ilyen embernek az életét egyszer már pontosan látni.

Hirtelen elmúltak a fantázia játékaiból, a terméketlen és legtöbbször

meddő ábrándozásból *született írások. Itt megjelent előttem egy darab élet*. Vágy támadt bennem, hogy megismerjem, megértsem és lerögzítsem ezt az életet, amely voltaképpen az egész magyar világnak leghűbb és legbiztosabb, ezeréves alapja: *egy paraszt élete*.” (A kiemelés az enyém. B. I.)

Jellemző az is, amit Móricz a kézirat befejezése után nyomban fontosnak tartott rögzíteni. Ezt a szöveget Móricz Virág közlése alapján ismerjük a *Móricz Zsigmond szerkesztő úr* (1967) című művében:

„Ez a könyv nem regény, ez valóság.

Valóság az alapja. Valóban egy unokaöcsém mesélte el az életét. Ezt azonban én kiszélesítettem a magyar falu képévé.

Évekig dolgoztam: azt mondhatom, hogy egész életem minden falusi élménye és minden falun keresztül felizzott magyar világa benne van... A szülőföldem világa ez, ahonnan hatéves koromban szakadtam el, így a mese magasságába emelkedett a szeretet, amelyet a gyermeki szív szivárványában öltöztettem életté...”

Jellemző lehet ez a viszonyulási ív: durva leegyszerűsítéssel azt mondhatnánk, hogy Móricz információjának végén előítéleteinek azon a szintjén állapodik meg, ahonnan — mint jeleztük — el is indult. Nincs okunk kételkedni természetesen sem annak az állításának az igazságában, hogy ez a műve nem regény, hanem valóság, sem abban, hogy Joó György élettörténetét a „gyermeki szív szivárványában öltöztette életté”. Ez öninterpretáció, értéke tehát egészen relatív, amaz tényközlés, ennél fogva főleg viszonylagossággal kezelni. Annál is inkább, mert az *Árvácska* kapcsán megismételi: „Irtóztató könyv, azt hiszem, de a fantáziának egy sora sincs benne. Ilyen könyvet még nem írtam. Ennek a legkisebb mondata is magából a nyers életből szállott fel, mint a mocsárból a kénesezőz.” Kétségtelenül ellentmondással van dolgunk, de várható-e, hogy az író lelket is cserél, amikor a fantáziát háttérbe szorítja, és a valóság érdekli, s a „pontosan látni” a szándéka? Olyan módon tehát, ahogy a *Sáraranytól* kezdve annyi regényét írta, ezt az írói szándékot realizálni nem tudta: abban a fantáziának és a személyességnek jelentős szerepe volt, segítették élményei (közösségiek és magánéletbeliek egyaránt), volt tehát mindig egy pont, ahol megvethette a lábát regényírás közben. Ám „egy paraszt életének” az ábrázolására nem vállalkozott, s Turi Danié sem volt az lényegesebb módon. Fölöttébb tanulságos lehet Móricz Zsigmond művészete értelmezése és jellemzése szempontjából, hogy amikor a parasztelethez közeledik, csak közvetett módon, egy „másik ember” katalizátori szerepének beiktatásával tudja ezt megtenni. Itt „valóság” kell neki s a képzelet égő tüze nem látszik elégségesnek. A tárgyiaság szükségességéről van szó, s ennek igénye *A boldog ember* megírásakor érett be először. Tényközlők közreműködése nélkül ezután ebbe a világba nem is nagyon lép, még az *Életem regényét* írva sem!

Móricz Virág szerint „Kiss Lajos etnográfus tanulmánya a Rétközről” volt a mű közvetlen ihlető forrása. „Boldogan és mélyen megrendült a zúgó emlékektől — olvassuk erről az *Apám regényében* —, melyeket ez a könyv felsorolt. Minden pórusa megtelt gyermekkorának árvizes, csodálatos világával, ízekkel, illattal, hangokkal. Újjá született, meggyógyult száz betegségből, lábfájástól, országos bánattól. Én azt hiszem, *A boldog ember* ennek a könyvecskének köszönheti születését.” Más Móricz-művek esetében el lehet képzelni ilyen típusú indításokat is, *A boldog ember* megalkotásához azonban több olyan konkrétum kellett, amelyet nem lehetett a képzelet teremtő erejére bízni, s az emlékek világa sem támogathatta, hiszen még a maga gyermekkorának megidézésében is segítségre volt szüksége: például Pallagi Józsefnek, „Józi bátyjának” az emlékeire is az *Életem regénye* írása közben. Mennyivel inkább kellett hát Joó György életsorsának előadásához a „gondos, pontos” életadat annak, aki hatéves korában került el faluról, tehát olyan korban, amikor az életitkok megközelíthetetlenek voltak a számára! Papp Mihály nélkül *A boldog ember* ismert formájában nem készülhetett volna el, s elbeszéléseinek nyilvánvalóan sokkal nagyobb szerepet kell tulajdonítanunk, mint amennyit neki a Móricz-kutatás általában tulajdonítani szokott. Egyelőre feltételezésekre vagyunk utalva, s mindaddig nem is lehet eldönteni Papp Mihály szerepének az arányait, míg a Móricz-hagyaték-ból elő nem kerülnek az eredeti feljegyzések (ha egyáltalában voltak, s ha voltak, meg is maradtak). Bizonyos azonban, hogy Papp Mihály nem modellje volt Móricznak, hanem társszerzője *A boldog embernek*, s az is valószínű, hogy sokkal jelentősebb mértékben, mint évekkel később Csibe volt az *Árvácska* s előtte a többi Csibe-novella esetében. A formadás nyilvánvalóan egészen az íróé, de már a regény dramaturgiájának a „terve” nem. Azt kell tehát dicsérnünk, hogy Móricz kitűnő érzékkel épségben hagyta a Papp Mihály elmondta élettörténet idő-koordinátáját, ilyen módon folytonosságán, egyfajta „parttalanságán” sem ejtett csorbát. Nem csupán a narrátor feladatának átruházásáról volt szó, írói mimikri-ről, amely az idegen életanyagot a maga művészi logikai rendszerébe kényszeríti ugyanakkor. A megfontolt írói intervenciókra több jel is mutat, így az elbeszélés hibátlan stílusjegysége s az elmondottak írói értelmezésének a hiánya. Eddig is jeleztük már, hogy Móricz néhány kivételes alkalommal a stílusmimikri mestereként mutatta meg magát. *A boldog ember* esetében azonban nem pár bekezdésnyi szövegrészről volt szó, hanem egy egész regényről, amelyben az élet „fonográfikus igazsága” teljességében van szemünk előtt. Egy olyan erős írói egyéniség, mint amilyen Móricz Zsigmond volt, nehezen tudta volna hibátlanul végigmondani a Joó György szövegét, ha nem támaszkodott volna a megszokottnál jelentősebb mértékben Papp Mihály közléseire. Alighanem azt is elmondhatjuk, hogy Móricz, véleményünk szerint, kevesebb művi beavatkozást

eszközölt a kapott történetek szövegén, mint amennyit az utolsó évtizedekben a paraszti önéletrajzok közreadói eszközölnek. A *Pillangó* írása közben ismerkedhetett meg ezzel a művészi problémával, és ennek tapasztalatai nélkül sem lehet elképzelni *A boldog ember* szövegét, ennek egyes részletei szinte közvetlenül is előlegezik a Joó György textusát, elannyira, hogy a Hitves Pál szentenciája („A szegény ember nem is él, csak van.”) akár *A boldog ember* valamelyik fejezetének szentenciázó alcíme is lehetne.

A hiányzó ideológiai intervenció is a mértéktartó írói gondoskodás jelzete. Más regényeiben a hősök öneszmélésre ébredését szolgálja az író eszmei beavatkozása, itt huszonkilenc fejezetben, huszonkilenc beszélgetésben szinte nyomát sem leljük: az objektív közlésmód reguláit mindig betartja, Joó György tudatkörét nem tágitja és nem lépi át, mint ha ő sem tudna többet Marosliget életéről, mint amennyit a növendék, majd legénysorba öregedett hőse tudhatott. Tudatosságának jele ez, de kényszerítő körülmény következménye is — ebbe a tárgyba az írói indulat nem tud közvetlenül belekapni, itt egy, az író szenvedélyeitől és szándékaitól független élet képe van kibontakozóban, legalábbis ami Joó György „boldog” életének időszakát, az 1914-es esztendő megelőző éveket illeti. Mint aki kitombolta magát a *Kivilágos kivirradtig* és az *Úri muri* szövegén dolgozva, — ezek is ugyanarról a világról szólnak, amelyikről Joó György beszél, és csillámaik ott vannak *A boldog ember* hősenek a látókörében! A birtokos családok tönkremenésének, bukásának, csődjének híre végig-végigfut a falu köztudatán is. A „keret-szituációkban” azonban kárpótolni látszik magát az író. Ezek azok a részek, amelyek a regény megírásának idején, pontosabban 1932-ben játszódnak, amikor belekezd Joó György a „boldog” életnek az elmondásába, és folytatódnak 1935. április elsején, amikor az utolsó beszélgetésre kerül a sor, s Joó György mintegy hitelesíti: Móricz valóban őszintén mesélte el életét. Csak a múlttól érdemes beszélni, az I. világháború előtti korszakról. Arról, ami az 1930-as éveket jellemzi, „nem érdemes... szót sem vesztegetni”! Mi tehát a Joó György valósága? Van nyolc hold földje, 900 öles kertje, 1500 öl hasznavehetetlen területe, sok adója, tehenét és két tinóját lefoglalta a végrehajtó, mert nem tudott fizetni, de míg el nem adják, neki kell etetni. Van öt gyereke, és egy héttagú családot kenyér és krumpli nélkül lehetetlen eltartani. Pesten meg nincs munka: a gazdasági válság mélypontja ez. Innen, erről a mélypontról valóban „boldog világnak” látszott az a régi — Móricz Zsigmond szemében is, holott elviselhetetlen voltáról csak pár esztendővel azelőtt írt regényt:

„— Én nem tudok egyebet mondani, csak azt, hogy én gyermekkoromban, legénykoromban olyan boldog voltam, de olyan boldog, hogy azt máki se lehet gondolni. De akkor más is boldog volt. Az egy boldog világ volt... De most mindenki boldogtalan. Mindenki az égvilágon. El van

rontva ez az ország, úgy, ahogy van, az egész istenség. Hát hogy van ez? ... Mért romlott így el? ... Hátha az emberi nép felébred, és azt mondja, nem jól van ez így, csináljuk másképpen. Ma is úgy kellene lenni, hogy a Joó Györgyök meg a többiek legyenek boldogok otthon a maguk kis falujában. Akkor azok is boldogok lennének, akik felettesebb életben vagynak ... Eccóval, én nem tudom, csak rettenetesen szeretném, ha elmondhatnám az én nagy boldog életemet."

1935-ben ott folytatódik ez a közvetlen tapasztalatcsere az író és hőse között, ahol három évvel azelőtt abbamaradt. „Rossz világ van odahaza, Zsiga bátyám, egyre rosszabb. Megint arra vettem magam, hogy feljövök már egy kis pénzt keresni. Nehezen élünk otthon a falun...” S hogy jól látható legyen a helyzet romlása, Móricz újrafesti Joó György arcképét is. Akkor még a következőképpen látta: „Apró, fekete szemei, mint a fénylő bogarak gyúltak ki, fehér homlokára csapzott haja szilajon mozdult meg. Nézésének derült és mélységes nyugalma s a szája sarkában lappangó humor erre felragyogott...” Az új képről eltűnik a derű: „Nézem az embert. Az utolsó három esztendő alatt megöregedett. Már az arca élén csak a bőr feszül. Barna bogár szemei nyugtalanul repednek. Bajusza lóg, s ajka lila.” Ekkor értelmezi is Móricz hősének életét, s nevezi „mintaszerűnek”. De az is természetes, hogy már nem lobogó szövegnek az ember, élete gyertyaként ég el — összhangban az *Úri muriban* olvasható észlelettel, hogy olyan a világ (ott még a századfordulóról van szó!), mint a gyertya, amely mind a két végén meg van gyújtva. Itt közvetlenül Joó Györgyhöz fordulva mondja az író az utolsó beszélgetés zárómondataiban: „Arról nem tehetsz, hogy az ember az ország szolgálatában elég, mint a kicsiny gyertyaszál.”

Míndez azonban nincs közvetlen kapcsolatban *A boldog ember* törzsszövegével. Az rezenéstelenül tárgyias történetet tartalmaz, egy anti-hős „önéletrajzát” olvashatjuk, aki tulajdonképpen Móricz kritériumait sem elégti ki, hiszen becsülete majd csak *A boldog ember* megszületését követő évtizedekben nő meg az ilyen hős-típusnak az irodalomban. Nem véletlenül érinti tehát a hős-kérdést Móricz az utolsó beszélgetésben:

„— Nézd, György fiam. Én ezt a te életedet megírtam, most újra meg újra elolvastam, s meg is fog jelenni könyvben... De ahogy nézem, úgy láttam, az olvasók azt fogják mondani: ez az ember, amilyen derék, ügyes fiú, élelmes, okos, erős, eszes volt gyerekkorában meg legénykorában, mégis semmire se tudta vinni... azt fogják mondani: ez az ember mégse hős... Az embereknek csak az imponál, ha a szegény ember gyermeke elindul a mese útján, és eljut odáig, hogy feleségül veszi a király legkisebbik leányát, és aztán boldogan él, ha meg nem hal... Mondd meg, hova jutottál te?...”

Tudjuk, ahhoz a felismeréshez, hogy 1914-ig volt boldog az élete, mint maga is mondja története végpontján: „No, Zsiga bátyám — végezte be-

szédét Joó György — e vót az én életem. A többirül nem érdemes egy szót se szólani... Újesztendőben megkértem az Erzsi kezét. Februárban esküdtünk... Augusztusban kitört a háború. Vége vót a boldog életnek." Joggal érezte tehát Móricz, hogy rendhagyó művet alkotott Papp Mihály valóságos életének az eseményeiből. Nem is vállalhatta a közvetlen előadásmódot. Úgy fogta fel tehát a hallottakat, hogy azokat az ő Papp Mihály—Joó Györgye azért vágyuk „mesélni”, mert olyan író ő, „akinek nincs módja, képessége, hogy megírja”. Messze tartja önmagától a Joó György élettörténetét: „Ha nem is tudjuk magunkat azonosítani az életével, éreznem kell, hogy nehéz sorsa van...” — olvassuk az első beszélgetésben. Előbb pedig a következőket állapítja meg: „Az ember előtt összefolyik egy ilyen szegény élet. Távolság van a mi életlehetőségeinktől. Mesében is érthetetlen szavak: legelőbér, járó jószág, »ötnyolcad élet«, »bocskorpénz«, »koca«, »kantartás«, »igényelt föld«, »papbér«, öt sorban több idegen fogalom, amit meg kell magyarázni...” Bizonyos ugyanakkor, hogy *A boldog ember* nem az az alkotása, amelyben Móricz az „életét tovább tudta élni”. Amikor 1935-ben könyvben adja ki, felismerte, hogy amit 1932-ben csinált, a szociográfikus regény megteremtése volt, és Joó György élettörténete egy történeti szociográfiát tanulmánnyal ér fel. Ekkor már definiálni tudja a szociográfiát is. Szász Gusztávhoz írott levelében, aki különben a bihari parasztok ételreceptjeit gyűjtötte, s arra volt kíváncsi, hogy „mit eszik a magyar ember?”, írja, hogy „szociográfiát csinálni” azt jelenti, „a környezetet is megrajzolni, amiben ezek a helyzetek létrejönnek”.

Az újabb alkalmat a Csibe-élmény adta Móricznak, hogy megismételje, amit *A boldog ember* kapcsán tett. Ismét egy gyermekélet önéletrajz-szerű felfogása az, amiből kiindult. S újabb életterületen jár, ahol éppen úgy (s talán még hangsúlyozottabban) ismeretlen számára az élet és a gondolkodásforma, mint volt *A boldog ember* életanyagában is. Most egy gyerekasszony kezébe kapaszkodik, az a kalauza, mincs is szüksége hát a fantáziára most sem, mert az empiria fordulatos, izes előadásban és majdnem megszerkesztetten kerül eléje. Neki hallgatni kell és jegyezni. „Már kb. ezerötyszáz oldal jegyzetem van — írta Móricz —. S amikor mond, oly remek, hogy eddig huszonnyolc novellám jelent meg abból, amit majdnem szó szerint írtam le az ő előadásából. Dosztojevszkij-mélység, megrendítő élet és léleknyomor, gyerekek hihetetlen szenvedései, szóval a pesti legsötétebb proletárelét tünetei lepleződtek le előttem.” Csibe káncs a számára, mert „ismeretlen világot képvisel”, közben abban a hitben ringatja magát, hogy neki a „Csibe nem más, mint mikor az *Erdélyt* írtam s tizenhét évig egy könyvtárat olvastam végig”. Pedig sem Papp Mihály, sem Csibe történetei már nem ezt a funkciót töltötték be Móricz művészetének alakulástörténetében. S nem is modelljei voltak

az írónak: egész életanyagukkal, az élettények egész rendszerével voltak jelen. Móricznak nem megköltenie kellett az ő léletsorsukat, hanem művésziileg igazítani és előadásuknak a végső megformáltság benyomását kellett megadnia írói „beavatkozásaival”. Nem kínzó, ám sokatmondó válság szülte tehát az 1930-as évek Móricz-műveinek a javát. Ennyi változatra egy előző korszakában sincsen példa, mint itt, az utolsó pályaszakaszban. Szemléleti változások, stílusvilág és előadásmódbeli módosulások, regényszerkesztési technikák, az írói „hozzáállás” technikai következményei azok, amelyekben mérhető és tetten érhető ez a Móricz-jelenség. Mindegyik mű éppen ezért egyedi változat, hangsúlyozottabban, mint az eddig érintett művek voltak. Mintha az addig egységesnek látszó művészi világképbe robbantak volna be új meg- és felismerések — legfőképpen *A boldog emberrel* és a Csibe-írásokból kinőtt *Árvácska* című kisregényével.

De az *Árvácska* is belső lényegét tekintve tényregény, írójának nem kellett „kitalálnia” hozzá szinte semmit, se nem volt szükség arra sem, hogy a maga élményeiből tegyen hozzá többletnek. Nem is tehetne volna, mert olyan világról volt szó, ami neki is felfedezészámba menő megismerést jelentett. Pedig a *Hét krajcár* jogán a szegénység írójának is tartották. Ezért — paradox módon — objektív, amikor az *Árvácska* szövegén dolgozik, még ha az balladai objektivitásnak minősül is. Ám meg nem tagadhatja magát. Ahogy *A boldog ember* fejezeteit címekkel látta el, az éppen úgy Móriczra valló, mint az *Árvácska* „szoltárai”, s ahogy a záróképben a lángképzet *A fáklya* és az *Úri muri* „világégésére” emlékeztetően, de egészen más felfogásban és jelentéstartalommal újra megjelenik. Szelíd ez a láng, mint a gyertyaé is, csodát hordozó, és nem a pusztulás jelképével beszélő. Egy ház ég karácsony estéjén:

„Árvácska szót fogadott, kiment, háromszor körüljárta a kutat, akkor visszafelé ment a házba. Azt hitte, hogy az édesanyja már meg is jelent a nagy fényességben, s a ház eresztét látta, hogy csak úgy lobog és ragyog, mint az igazi karácsonyfa, és szikrázik is. De nem gondolt semmire, hogy tűz van; neki most be kell menni, gondolta, hát be is ment.

Már akkor az egész tető égett. A kamra egészen ki volt már gyűlva, és odabent a kislány mondani akarta, hogy nagyon nagy fényesség volt odakint a házon. De rákiáltottak, hogy ne beszéljen ostobaságokat...”

Az utolsó bekezdésben *A boldog ember*ben látott megoldással összhangban teljesen átveszi a szót, s ilyen módon mintegy ki is lép a tényirodalom köréből, szubjektívizálva értelmez:

„Nyoma sem látszott annak, hogy itt ház állott, és hogy abban emberek éltek, s azok az emberek itt elmúltak a hó alatt. Elmúlt a hangjuk és mozgásuk, elmúlt a rosszasság és elmúlt a kegyetlenség. Minden

békés lett, átalakult valamivé az egész élet. A nyelvekből üszök lett, s a sértegetésekből füst és pára.”

Jelentős mindenképpen narrációjának az *Árvácska* szövegében tapasztalható változata. Újító törekvésére már a *Pillangót* olvasva felfigyelhettünk, s talán jellemezheti Móriczot, hogy éppen a tényirodalom szférájában született műveiben tudott leginkább narrációt egyéníteni, el nem hanyagolva a szerkesztés egyéb kérdéseit sem. Azokat az elveket, amelyeket 1912-ben elutasított, húsz-huszonöt esztendővel később nemcsak feltámasztotta, hanem új minőségekként a „valósítás” folyamatába ágyazta. Az *Árvácskának* is van tehát „fotográfiai, fonográfikus és kinematográf” igazsága, messzebb a klasszikus naturalizmustól és közelebb az új tárgyilagosság prózaeszményéhez, amelyet a tudatelemzés is befolyásol. Ezekben a művekben is a primitív tudatról van szó, körük tehát élesen körülhatárolt, befogadóképességük szabott, tartalmuk és karakterük azonban mincsen az úgynevezett dzsentrí-regények ábrázolta primitív tudatképekkel rokonságban. Itt inkább a „naiv” minősítés lenne célszerű — abban az értelemben, ahogy manapság művészi alkotásokkal kapcsolatban ezt használni szoktuk. Ilyen intervenciókra az *Árvácska* megformálásakor volt szükség Móricznak, hiszen Csibe az élet tényeit közölte, de belátni nem tudta valójában „tartalmait”, s az író ezeket bontotta ki a „valóság” burkából.

A két tényregény között pedig, mintegy középpütt áll az *Életem regénye*, amelyet minden látszólagos szubjektivitása ellenére a tényirodalom egyik legmarkánsabb alkotásának, Móricz művészete nagyon is egyedi darabjának tartunk. Ne foglalkoztasson, tehát most bennünket az a sugallat, amely szerint az író a maga életét írta meg ebben a regényében, ha egyáltalán regénynek nevezhetjük! Ez is válság létrehozta mű, s ha a Móricz-irodalom általában az író életválságára szokott apellálni, hadd jelezzük mi, hogy legalább ugyanilyen joggal emlegethetünk művészi válságot is, s talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy éppen a tényirodalommal való barátkozás élezte ki művészi önszemléletének a krízisét. Tegyük nyomban hozzá megállapításunkhoz, mi a *Míg új a szerelem* című regényét szó szerint művész-regényként olvastuk végig, és azt találtuk, hogy ez a mű beszél igen egyértelmű módon azokról a művészetét érintő kérdésekről, amelyek az 1930-as évek alkotásai-ból kiszűrhetők voltak a számára. Valószínűleg vitatkozik ebben a regényében kritikusaival is, akik egy újabb prózaeszmény képviselőként ítélték meg műveit. A regénybeli Ágnes írja a szobrász-hősnek a nagyon is Móriczot érintő és érdeklő problémáról: „Maga csak külsőleg lát, amit nem lát, elképzeli, és úgy látszik, ez magának elég...” S erre következik a hős replikája:

„Ágnesnek igaza van: már egyszer meg kellene magát alaposan vizs-

gálni. Ki az a férfi, aki mindent csak külsőleg lát, amit nem lát, elképzeli s ez neki elég.

Múltja, jelene szakadatlanul igazolja ezt az ítéletét . . .”

Közben arra vállalkozik, hogy „kikeresse az ént”, és írja meg az *Életem regényét*, s adja ki 1938-ban, arra a kérdésre keresve a feleletet, hogy „ki az a férfi . . .” Megtalálta-e, nem feladatunk itt vizsgálni. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy nem emlékeire hagyatkozott elsősorban, hanem tényeket keresett, nem emlékezett a szó hagyományos értelmében, hanem elemzett, akkor akart tárgyilagos lenni, amikor a legszemélyesebb lehetett volna. Analitikus művészi szándékát kell tehát hangsúlyoznunk, és ha eredendő előítéletei el is ragadtatják egy-egy részlet erejéig, az elemző szándékból következő viszonyulás magatartását nem adja fel, ennek következtében nem is az a jelentős, amit Móricz Zsigmond a maga számára kiszűrt vizsgálatai során, hanem amit az évtizedekkel (későbbi olvasó talál az elemzésekben. Az ilyenek együtt egy hatalmas tárgyi-lélektani tanulmányt képeznek. Találunk szociográfiai érvényű elemzést, s vannak pompás alak- és sorstanulmányai, dramatikus jelenetek és szépírói értekezések benne. Ezt a művét nem a kortárspróza hitelesíti, hanem a mai modern magyar próza új törekvéseinek tükrében látjuk értékét — azt a *bensőséges tárgyilagosságot és tárgyiaságot*, amelyet ebben a műben elért. *A boldog ember* egy folkkal talán szenttelenebb, az *Árvácska* meg nyomatékosabban emelkedettebb, az *Életem regénye* a mértékét megtalált prózaeszményt képviseli. Móricz abban a hitben zárta művét, hogy „újraélte egész életét” írás közben. Amikor kezdte, Pallagi Józsefnek azt írta, hogy a „múltat akarja megírni”. Igazán nem önmagáról beszél, művének címével és a címbe foglalt műfaji meghatározással mintegy megtévesztette magát és olvasóit is. Természetesen a maga kisgyerekkori alakját is odarajzolta a nagyméretű és nagyszabású családi tablóra egy-egy emléke friss konkretizálása segítségével, de a vonások nagyobbik része az anyaggyűjtő, okmányozó „szituációk”, alapján került a szövegbe. Figyelme a jellemek, az életfelfogás, a kötelező múlt, a cselekedetek stílusa felderítésére irányult, mindig másokra tehát, s mindig megérteni és megmagyarázni akarta a családtörténeti eseményeket. Ezért hol lélektani elemzésbe, hol szociológiai vizsgálatba kezd, egyszer az egyéni, máskor a kollektív tudat kérdését helyezi előtérbe, hogy megvilágíthassa, miért történt mindaz úgy, ahogy történt családjá életében — abban is, hogy ő megszületett, s ahogy nevelkedett, élt a család megjelölte nyomvonalakon közlekedve. Ezek magyarázzák az *Életem regénye* tárgyalásmódjának jellegét, az ehhez kialakított stílust, amelyet a bensőséges tárgyilagosság fogalmával igyekeztünk minősíteni, hiszen Móricz szüntelenül a „tárgyi emlékeket” és a „szeretet élményeit” ötvözte, és az így kapott stílust avatta az *Életem regénye* stílusmodelljévé.

Móricz „tényirodalmának” változatai törvényszerű epizódját adják

egy nagyarányú művészi pálya egy szakaszának — művészi-ideológiai okai benne vannak az életműben, s magyarázzák a korigények is. Az összefüggések vizsgálata kétségtelenül egy monográfia feladata. Éppen ezért az *Életem regényével* kapcsolatban csak jelezzük, hogy nemcsak Illyés Gyula *A puszták népe* című műve kínálja az analógiát, mert az is 1936-ban jelent meg. De 1936-ban írja József Attila *A Dunánál* című költeményét. Ez a vers pedig a költő „élete regényének” nagy lírai „bevallása” — egészen abban a felfogásban, amely Móricz Zsigmond, „regényét” is jellemzi.

MEGJEGYZÉS: Amikor Móricz Zsigmond életműve körüli vizsgálódásaink közlését ezzel a közleménnyel megszakítjuk, azzal a reménnyel tesszük, hogy egy Móriczról szóló kis könyvünkben közzétehetjük a most elmaradó hat tanulmányrészt is. Ezeknek tárgya az Erdély-trilógia, a novellák két nagy szakasza, az úgynevezett dzsentrí-regények ábrázolásbeli problémái, a Míg új a szerelem elemzése, a két „pesti” regény (Az asszony beleszól; Jobb, mint otthon) feltérképezése valamint a Rózsa Sándor-regények szemügyre vétele.

B. I.